

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

FURQAT MA'RIFATPARVARLIK ADABIYOTINI O'RGANISH XUSUSIDA

Kodirova Muhayyoxon Soliyevna

Qo'qon DU dotsenti, f.f. nomzodi

ms.qodirova@gmail.com

telefon raqam: 916882002

Abdumannonova Mashhuraxon Xusanboy qizi

talaba

Annotatsiya: *Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat - milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri. U shoir va adib, adabiyotshunos va muarrix, elshunos va mutarjim sifatida o'zidan boy ma'naviy meros qoldirdi. Faqat bugina emas. U birinchi o'zbek jurnalisti ham edi. "Turkiston viloyatining gazetisi" sahifalarida chop etilgan adabiy va siyosiy-publitsistik maqolalari ko'p jihatdan bugun ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas. Shuningdek, Furqat zamonasining mashhur xattotlaridan edi. Tabib sifatida shuhrati yanada yuksak bo'lganligi ma'lum. "Zubdatul-hukamo" unvonining sohibi bo'lganligiyoq uning bu boradagi kamoloti nechog'lik ekanligiga dalil. U sayyoh sifatida Turkiya, Bulg'oriya, Yunoniston, arab mamlakatlari, shuningdek, Hindiston va Xitoyda bo'ldi. Safar taassurotlari, o'sha davr kishilarining ma'naviy olami, turli davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasi to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirdi. Bir so'z bilan aytganda, Furqat qomusiy olim va ijodkor sifatida milliy ma'naviyatimiz rivojiga ulkan hissa qo'shdi.*

Kalit so'zlar: *Aruz, barmoq, badiiylilik, badiiy til, bahr, bayt, dialog, estetik ideal, epik, epos, fabula*

Аннотация *Закиржон Холмухаммад оглу Фуркат — один из выдающихся представителей узбекской литературы периода национального возрождения. Он оставил богатое духовное наследие как поэт и писатель, литературный критик и историк, филолог и переводчик. Более того, он был также первым узбекским журналистом. Его литературные и политико-публицистические статьи, опубликованные на страницах «Туркистон Вилоятин Газетиси», во многом не утратили своей актуальности и по сей день. Фуркат также был одним из известных каллиграфов своего времени. Известно, что его слава как врача была еще выше. Тот факт, что он носил титул «Зубдатуль-хукамо», свидетельствует о его совершенстве в этом отношении. Как путешественник, он посетил Турцию, Болгарию, Грецию, арабские страны, а также Индию и Китай. Он оставил после себя ценную информацию о впечатлениях от путешествия, духовном мире людей того времени, уровне социально-экономического развития разных стран. Одним словом, Фуркат, как энциклопедист и творец, внес огромный вклад в развитие нашей национальной духовности.*

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

Ключевые слова *Аруз, барм, искусство, художественный язык, барм, стих, диалог, эстетический идеал, эпос, басня*

Abstract *Zakirjon Kholmuhammad oglu Furqat is one of the outstanding representatives of Uzbek literature of the period of national revival. He left a rich spiritual heritage as a poet and writer, literary critic and historian, philologist and translator. Not only that. He was also the first Uzbek journalist. His literary and political-publicistic articles published in the pages of the "Turkiston Viloyatin Gazeti" have in many ways not lost their relevance even today. Furqat was also one of the famous calligraphers of his time. It is known that his fame as a physician was even higher. The fact that he was the owner of the title of "Zubdatul-hukamo" is evidence of his perfection in this regard. As a traveler, he visited Turkey, Bulgaria, Greece, Arab countries, as well as India and China. He left behind valuable information about the impressions of the trip, the spiritual world of the people of that time, the level of socio-economic development of different countries. In a word, Furqat, as an encyclopedist and creator, made a huge contribution to the development of our national spirituality.*

Key words *Aruz, barm, artistry, artistic language, bahr, verse, dialogue, aesthetic ideal, epic, epos, fable*

Dastlab shoir asarlarining nashrlari to'g'risida. Ularning chop etilishi va ommalashtirilishida filologiya fanlari doktori Xolid Rasulning xizmatlari katta bo'ldi. U Furqat "Tanlangan asarlari"ni jami yetti marta (1940, 1951, 1958, 1959, 1975, 1980, 1990 yillarda) nashr ettirdi. Bular ichida, Furqat "Asarlar majmuasi"ning turli manbalar asosida tayyorlanib, arab yozuvida chop etilgan ikki jildlik faksimile nashri, ayniqsa, alohida ahamiyatga ega. Mazkur nashr shoirning shu paytgacha e'lon qilingan "Tanlangan asarlar"iga nisbatan ancha mukammal ekanligi bilan ajralib turadi. Professor G'. Karimov va adabiyotshunos N. Hotamovlar ham shoir asarlarini bir necha marta (1959, 1973 yillarda) chop ettirdilar. Bundan tashqari, Furqat "Tanlangan asarlar"i rus (1958, 1962, 1972 yillarda), xitoy (1989) va uyg'ur (1989) tillarida ham qayta-qayta nashr qilingan.

Shoir asarlarini o'rganish uning hayot paytidanoq boshlangan. "Turkiston viloyatining gazetisi" o'zining o'n uch sonida shoir tarjimai holini e'lon qilganligi ham buni tasdiqlaydi.

Furqat xorijda ekan, 1896 yili rus missioneri N. P. Ostroumovning "Sartı" asarida uning "Toshkent shahrida bo'lgon nag'ma bazmi xususida", "Bal xususida" manzumalari xamda "Ahvolot" asari rus tiliga so'zma-so'z tarjimasi bilan bosilib chiqadi. 1894 yili Sankt-Peterburgda Rusiya Arxeologiya jamiyati SHarq bo'limi Axboroti VIII jildida Furqatning "Muxammas Muhammad Xudoyorxon tilidan" asari to'la holda ruscha tarjimasi va izohlar bilan e'lon qilinadi. Mazkur "Axborot"ning 1909-yilgi 12-sonida shoirning "Sabog'a xitob" asarining dastxat nusxasi haqida A.N. Samoylovich axboroti, she'riy maktubning boshlanishi va oxiri, unga muallif tomonidan yozilgan kirish so'z va so'ngso'z chop etiladi. Jadidlar shoir hayoti va ijodiga alohida qiziqish bilan qaraganlar. Ismoilbek Gasprali tomonidan nashr etilgan "Tarjimon"

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

gazetasining 1896-yil 18-avgust 32-sonida bu paytda xorijda yashayotgan shoir Furqat va uning jurnalistik faoliyati to'g'risida xabar-maqola e'lon qilingan. Xabar-maqola Furqat va jadidchilik masalalarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. XX asr boshida Orenburgda nashr etilgan "SHo'ro" jurnali va uning Turkiston jadidchilik harakatida tutgan mavqei mutaxassislariga ayon. Mazkur jurnalning 1909-yil 1-sonidayoq Furqatning "Muxammas Muhammad Xudoyorxon tilidan" asari to'la holda e'lon qilinishi shoir ijodiyotiga jadidlarning katta qiziqish bilan qaraganligini ko'rsatuvchi yana bir muhim dalildir. Lekin Furqat ijodiyotiga munosabat har doim ham bir xil kechdi, hamisha u yaxshi so'zlar bilan e'tirof etildi, deyish qiyin. Ziyo Said "O'zbek vaqtli matbuoti tarixiga materiallar" nomli tadqiqotida "qora davr" haqida to'xtaladi, "Turkiston viloyatining gazetasi"... yozishuvchilari boshda gubernatur idorasida xizmat qilg'uvchi eski mirzalar" bo'lganligini ta'kidlab, "keyinroq shoir Furqatning uzundan-uzun she'rlari ko'rina boshlagan"idan yozg'iradiki, bu sho'ro siyosatining talabi edi. Miyon Buzruk Solihovning 1935 yili nashr etilgan "O'zbek teatr tarixi uchun materiallar" asarida ham shoir merosiga nisbatan xuddi shunday munosabat kuzatiladi. U ushbu kitobida "... rus teatrusining yerlilar orasida havas va qiziqish tug'dirgani" to'g'risida yozib, Toshkentda "Suvorov" nomli p'esa tomoshaga qo'yilgani va "...tamoshochilar orasida mashhur shoir Furqat ham bo'lgan"ligini ta'kidlaydi. Suvorov haqidagi manzumaning 44 baytini keltirib, "Furqatda teatru hayotiga havas va berilish ochiq sezilib turishi"ni qayd etadi. Uning "yurt kattalari" — burjuaziya elementlarining zavqlariga ko'ra she'rlar yozish bilan tanilgan va ularning yordamlari bilan kun ko'rib yurgan shoir" bo'lganligidan sho'ro o'quvchilarini "ogohlantiradi". SHunga qaramay mazkur tadqiqotda ba'zi muhim fikrlar ham mavjud. Jumladan, unda Furqatning o'z she'rlarini yig'ib, devon tuzganligi haqida ma'lumot berilgan. 1954 yili Xolid Rasulning "Furqat ijodi", "Furqat — ma'rifatparvar, demokrat shoir" nomli kitoblari nashr etildi. Ular shoir ijodini monografik o'rganishning dastlabki namunalari edi. Olim 1959 yili bu mavzuga yana qo'l urdi. Uning "Furqat" tanqidiy-biografik ocherki e'lon qilindi. SHu yili H.Vohidovning "Furqat – ma'rifatparvar shoir" risolasi bosilib chiqdi.

Furqatning 100 yilligi munosabati bilan nashr etilgan "Furqat va Muqimiy haqida maqolalar" (1958) hamda "Zokirjon Furqat" (1959) nomli ikki maqolalar to'plami shoir hayoti va ijodini o'rganishda alohida o'rin tutadi. G'. Karimovning 1960 yili "SHarq yulduzi"jurnalida e'lon qilingan "Furqat hayoti va ijodiga doir ba'zi materiallar" maqolasida o'sha paytda Qozog'iston Markaziy Davlat arxivida saqlangan, keyinchalik Toshkentga, O'zbekiston Markaziy Davlat arxiviga ko'chirilgan muhim manba — N. P. Ostroumov shaxsiy fondidan aniqlangan Furqatning xorijdan yo'llagan 18 dastxat maktubi, 4 ilmiy-etnografik asari haqida ma'lumot beriladi. Ularni o'rganishning shoir hayoti va ijodini tadqiq etishdagi ahamiyati to'g'risida ilmiy xulosalar chiqariladi.

E.Karimovning rus tilidagi "O'zbek adabiyotida realizmning rivojlanishi" (1975), "O'zbek demokratik adabiyoti realizmi" (1986) nomli tadqiqotlarida ham Furqat ijodiga oid e'tiborli mulohazalar bayon qilindi. A. Abdug'afurovning "Zokirjon Furqat" (1977) kitobi shoir hayoti

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

va ijodi tadqiqiga bag'ishlangan birinchi yirik monografiya. Unda shoir hayoti va ijodi furqatshunoslikning o'sha davrdagi mavjud yutuqlarini mujassamlashtirgan hodda ancha mufassal tadqiq etildi. A. Qayumovning "SHoir Furqat" ("SHarq yulduzi", 1986, 4-5, 1989, 5-6-sonlar) asari shoir merosini ommalashtirish jihatidan alohida ahamiyatga ega bo'ldi, deyish mumkin. 1984 yili SH. Yusupovning "Furqat yo'llarida" monografiyasi e'lon qilindi. Monografiyada Furqatning chet elga ketish va qolib ketish sabablari, shoirning vatanjudoliqda kechgan og'ir hayoti to'g'risida arxiv hujjatlari hamda ishonchli manbalar asosida e'tiborli mulohazalar bayon qilindi. Olim 1990 yili "Furqat va o'zbek ma'rifatparvarlik adabiyotining yangi bosqichi" mavzuida doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi.

Sho'ro davrida I.Mo'minovning "O'zbekiston ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixidan" (1960), H. Vohidovning rus tilida chop etilgan "Turkistonda ma'rifatparvarlik g'oyasi" (1979) asarlari, V.Zohidov, M.Xayrullaevlarning tadqiqiy maqolalari, shuningdek, universitetlar va pedagogika institutlari filologiya fakultetlari uchun "O'zbek adabiyoti tarixi" darsligi va O'zbekiston FA Til va adabiyot instituti olimlari tomonidan tayyorlangan "O'zbek adabiyoti tarixi" (1980) ko'p jildligining V jildida shoir hayoti va ijodi furqatshunoslikning o'sha paytdagi eng so'nggi yutuqlari asosida tadqiq etildi.

Milliy istiqlol tufayli milliy adabiyotshunosligimizning tarkibiy qismi bo'lgan furqatshunoslik ham mafkuraviy tazyiqlar ta'siridan xalos bo'ldi. A. Madaminov, N. Jabborov, I. Haqqulov ishlari amalga oshirildi. Shoirning shu paytgacha ma'lum bo'lmagan juda ko'p asarlari, ularning dastxat nusxalari aniqlandi va bu haqda tadqiqotlar e'lon qilindi. Xorijlik tadqiqotchilar ham Furqat shaxsi va adabiy merosiga qiziqish bilan qaragan. Sharq va G'arbda, yaqin va olis xorijiy mamlakatlarda Furqat hayoti va ijodiga oid tadqiqotlar yaratilgan. Amerikada Kolumbiya universiteti professori E. Ollvort, Turkiyada boshqird olimi, jadidchilik harakati yetakchilaridan Ahmad Zaki Validiy, Majoristonda Ya.Ekkman, Sharqiy Turkistonda Ne'matullo Ubaydullo hoji, Qodir Akbar, Arshildin Totliq kabi olimlar shoir hayoti va ijodini tadqiq etish borasida diqqatga sazovor ishlarni amalga oshirdilar.

Zikr etilgan tadqiqotlardan tashqari, Sh.Yusupovning "O'zbek ma'rifatparvarlik adabiyoti va Furqat" nomli uslubiy qo'llanmasi nashr etildi. N.Jabborovning "Furqat asarlarining qo'lyozma manbalari" mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasi himoya qilindi. SHoirning vaqtli matbuotda ishtiroki masalalariga bag'ishlangan tadqiqot yuzaga keldi. SH.Rizaevning "Jadid dramasi" asarida Furqat birinchi o'zbek teatr tanqidchisi - san'atshunos sifatida talqin etildi.

Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat 1859 yili Qo'qon shahrida tug'ilgan. Uning o'zi "Ahvolot"da bu haqda "Xo'qandi latifkim, bandag'a mavlid va mansha'dur" deya ta'kidlaydi. Ota-onasi maslahatlashib, 7 yoshida Zokirjonni Muhammad Olim ismli maktabdorga shogirdlikka beradilar. SHoir bu haqda "Ahvolot"da shunday yozadi: "Nuxustin o'n besh-yigirma adad mayda surani sabaq olib hifz qilib, andin taxtaga tushtum... taxta hijosidin chiqib "Haftiyaki sharif" surasig'a tushtum. Olti oy muddati ichida "Haftiyak"ni o'qib tamom qildim. Ba'daz Qur'oni sharif o'qumoqqa mutarassid o'ldum". Furqat Qur'oni karim xatmidan so'ng

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

“Chor kitob” mutolaasi bilan mashgʻul boʻlganligi, “...ertadin qiyomgʻacha kitob oʻqub, andin namozi asrgʻa tegru mashqixat” qilganligini yozadi. 8 yoshida u “Mantiqut-tayr”ni oʻqiydi. Oʻz taʼbiri bilan aytganda “... olti oy bolupar urub, qushlar hikoyatini xotima oshyonasigʻa qoʻnduradi”. Hofiz va Bedil devonlari mutolaasidan koʻp bahra topadi.

Furqat 9 yoshida Navoiy “Chor devon”ini oʻqishga kirishadi. Xuddi shu paytda Navoiyni tush koʻradi. Undan sheʼr mashqiga oq fotiha oladi. Navoiyga uvaysiy shogird boʻladi. Koʻp oʻtmay, mazkur tush taʼbiri haqiqatga muvofiq chiqadi. U sheʼr yoza boshlaydi. Bir baytida bunday deydi:

Mening maktab aro buldur murodim,
Xatimdek chiqsa imlo-u savodim.

Furqat bolaligidanoq Sharq sheʼriyati dargʻalarining shoh asarlarini asliyatda mutolaa qildi. Dunyoqarashi va eʼtiqodi shu asosda shakllandi. Jumladan, u 10 yoshida Fuzuliy gʻazaliyoti va Soʻfi Olloyorning “Maslakul-muttaqiy”ni mutolaasidan bahramand boʻladi. SHundan keyin “savodi takmili uchun” bir yilga yaqin “xalifalik maqomida” dars beradi. Mulla Qambarali ismli xushnavis kishidan xattotlik sirlarini oʻrganadi. Ashurmuhammad qoridan qiroat ilmi boʻyicha taʼlim oladi. “Kalomulloh”ni “xat yuzidin qiroat aylab, xatm qiladi”. Oʻn ikki yoshida Podshohxoʻja ismli mudarrisga shogird tushib, “Avvali hol — avvali ilm” risolasini oʻqiydi. Arab tili sarf va nahviga oid “Bidon”, “Avomil”, “Harakot”, “Kofiya” kitoblaridan tahsil oladi. “Mavʼizi Vazanjoniy” risolasini oʻqiydi. Oʻn toʻrt yoshida “Sharhi Mulloi Jomiy” va “Risolai shamsiya” asarlari boʻyicha ilmini yanada mukammallashtiradi.

1878 yili togʻasining daʼvati bilan uning yoniga, Yangi Margʻilonga borib, bir qancha muddat savdo ishlari bilan band boʻladi. Olimlar, shoirlar shahri boʻlgan Margʻilonda Furqat Hoji domla, Qarshiy domla kabi maʼrifatparvarlar bilan tanishadi, ilmiy suhbatlarda, sheʼriyat anjumanlarida faol qatnashadi. Bu yerda rus madaniyati, “Turkiston viloyatining gazetisi” bilan ilk bor tanishadi.

U Yangi Margʻilonda oddiy insonlarga yordamda boʻladi. Shikoyat bilan kelgan kishilarga ariza yozib beradi, yoʻl-yoʻriq koʻrsatadi. Hatto xizmati uchun haq olmaydi. Shundan keyin otasining daʼvati bilan Koʻqonga keladi. Muqimiy, Muhyi, Zavqiy, Nisbat, Muhayyir kabi shoirlar muhitida qizgʻin ijodiy faoliyat bilan mashgʻul boʻladi. Ayni mana shu davrda “Chor darvesh”ni fors tilidan tarjima qiladi. “Hammomi xayol”, “Nuh manzar” asarlarini yaratadi. Lirik sheʼrlar ijod etadi. 1886-87-yillarda Koʻqondan yana Margʻilonga boradi va bu yerda Masjidi jomeʼdan hujra olib yashay boshlaydi. Koʻp oʻtmay Muhammad SHarif degan savdogar doʻstining yordami bilan doʻkon ochadi. Xoʻjajon Rojii (1834-1918), Umidiy-Havoii (1835/36-1905/06), Mulla Toshboltu Roiq, Isʼhoqxon Ibrat (1862-1937) kabi shoirlar bilan doʻstlashadi. 1889-91-yillarda Toshkentda boʻlishi uning taqdirida hal qiluvchi rol oʻynadi.

Furqat 1889-yil iyunning oʻrtalarida Toshkentga kelgan. Hoji Aʼzam degan kishining yordamida Koʻkaldosh madrasasiga joylashgan. “Ahvolot”da yozilishicha, Hoji Aʼzam kasallanib qolgan shoirga mehribonliklar koʻrsatadi, 9 oy davomida uning holidan xabar olib, tuzalib ketishiga yordam beradi. Furqat uning yordamida Sattorxon Abdugʻafforov, Saidrasul

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

Saidazizov, In'omxo'ja Umryoxo'jaev, Jo'rabek Qalandarqori o'g'li, Sharifxo'ja Poshshoxo'ja o'g'li, Muhiddinxo'ja Hakimxo'ja o'g'li, Mirza Abdulla Isomuhammad o'g'li kabi Toshkentdagi ziyolilar bilan tanishadi. Sharifxo'ja shoir bilan bo'lgan suhbatlaridan birida taxallusi "judolig" ma'nosini bildirishiga ishora qilib, uni "Farhat" (shodlik, xursandlik) bilan almashtirishni taklif etadi. Bu unga manzur bo'lib, shu taxallus bilan bir muddat she'rlar yozgan. Lekin ko'p o'tmay, avvalgisiga qaytadi: taqdir unga "Furqat" taxallusi bilan tarixga kirishni nasib etdi. 1890-yilning ko'klamida Furqat Toshkentning Shayxantohuridagi she'r va soz muxlisi Mahmudxo'ja degan kishining uyiga ko'chib o'tadi, "oshino"gina emas, "og'a"dek unga ko'ngil bog'laydi. Xuddi shu yil martning boshlarida "Turkiston viloyatining gazetasi" muharriri, Toshkent Erlar gimnaziyasining direktori N.P.Ostroumov Furqat bilan qattiq qiziqib qoladi va uning obro'-e'tiboridan, she'riy salohiyatidan unumli foydalanish rejasini tuzadi. Chunonchi, uni 1890-yil 23-martida Toshkentning yangi shahar qismiga tomoshaga olib boradi, gimnaziya ko'rsatadi. Rus ziyolilari, amaldorlar, hatto "janob general gubernator" bilan, rus ma'muriyati xizmatiga kirgan savodxon yurtdoshlari bilan tanishtiradi. N.Ostroumov shoir taassurotlarini gazetada bosib chiqaradi. Masalan, Furqatning gimnaziya haqidagi manzumasi ikki hafta o'tar-o'tmas "Turkiston viloyatining gazetasi"da nashr etiladi. Bir haftadan so'ng, keyingi sonida "Gimnaziya" she'ri chop etiladi. Birin-ketin uning "Ilm xosiyati", "Akt majlisi xususida", "Nag'ma bazmi xususida", "Vistavka xususida", "Suvorov" masnaviylari e'lon qilinadi. Tabiiyki, N.Ostroumov Furqatning she'rlarini o'zi muharrir bo'lgan gazetada e'lon qilishdan rus davlatining qudratini targ'ib etish maqsadini ko'zlagan. Furqat Muqimiyya yozgan she'riy maktublarining birida Shayxantohurda turayotganini, do'stlari qurshovida ekanligini, har kuni, goho esa kunora peshinda "gazetxona ishiga" borishini ma'lum qilgan edi. Muqimiyning javob maktublaridan Furqatning gazetada "tarjimonlik" qilgani anglashiladi. Har holda shoir Toshkentda rus tili bilan jiddiy shug'ullangan. Uning asarlarida rus adiblarining nomlari tez-tez uchrashini bejiz emas. SHoir 1891 yil mayida Samarqandga bordi. Uning safar taassurotlari "Turkiston viloyatining gazetasi"da batafsil yoritilib turdi. Lekin shoir o'z Vatanidan bir umrga chiqib ketayotganini, qaytmas bo'lib ketayotganini hali bilmasdi. Furqat Samarqandda xat orqali g'oyibona do'stlashgan Mirza Buxoriy bilan uchrashdi. Mirza Buxoriy atlas savdosi bilan borib, Moskva, Peterburg, Xarkov, Parij shaharlarini ko'rgan, ko'rgazmalarda sovrinlar olgan, ayni paytda, arxeologiya ilmidan ham xabardor kishi edi. 1888 yili "Turkiston viloyatining gazetasi"da uning Moskva va Peterburgga sayohati xotiralari bosilgan edi. Furqat Samarqandda iyunning oxirigacha turdi. "Turkiston viloyatining gazetasi"ga ikki maqola yozdi, gazetxonlarni M. Buxoriy va uning arxeologik ishlari bilan tanishtirdi. Iyulning o'rtalarida Buxoroga yo'l oldi. Kogonda poezdga o'tirib, Marv, Ashxobod, Boku, Botum orqali salkam ikki oy yo'l bosib, sentyabrning oxirlarida Istanbulga yetib keladi. Kuz va qishni shu shaharda o'tkazadi. Istanbul XIX asrda turkistonliklarning haj yo'lidagi asosiy shaharlardan edi. Shaharda o'zbeklar qo'nadigan ikki takya bo'lib, biri Uskudorda — Sultontepada, ikkinchisi Sulton Ahmad maydonida edi. Furqat, taxmin qilish mumkinki, shaharning bu paytlarda ancha obod bo'lgan va Osiyo qismida

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

joylashgan Sultontepadagi bog'chalik takyada qolgan. Uning Istanbulda yozgan asarlaridan biri «Sabog'a xitob»dir. She'r — shoirning toshkentlik qadrdonlariga yo'llagan maktubi. U masnaviy shaklida bo'lib, hajmi 280 satrni tashkil etadi. Nomi — shartli, so'ngroq mutaxassislar tomonidan qo'yilgan. She'rdan ma'lum bo'lishicha, shoir Toshkentdagi do'stlaridan Abdulazizxon deganning uyida bo'lgan bir yig'inda Mirzo Qosim nomli kishining iltimosiga ko'ra, unga muxammas yozib berishni va'da qilgan, lekin buni o'z vaqtida bajara olmagan. Shuni Istanbulda yozib, Toshkentga jo'natmoqda. Ushbu she'riy maktub shuning xabarchisi hamdir.

She'r Istanbuldagi "Millat bog'i"ning ta'rif-tavsifi bilan boshlanadi. Shoir bu mashhur bog'ni kezar ekan, undagi «mardum» (kishilar)ni «xurram» (xursand) ko'rib, olis Toshkentdagi «yori oshnolar»ini esga oladi. Chaqmoq ("barq")day "tez-rav", "bodi sabo" (tong shamoli)dan yurakdagi salom va o'tinchlarini Toshkentga yetkazishni iltijo qiladi. Xususan, olisda qolgan yori dilbandini tilga olar ekan, achchiq ko'z yosh to'kadi. Yo'q, uning hech narsadan kamchiligi, hech bir narsaga muhtojligi yo'q. Maishati joyida, ishlari yomon emas. Faqat birgina g'ami bor. U ham bo'lsa yori, do'stlari diydori. SHuning uchun ham u, "kecha tong otquncha", "tong otqoch dag'i kun botquncha" yig'laydi. SHuning uchun ham uning "ohu fig'oni", "faloniyy oh, faloniyy» degan nolasi "falak uzra" taraladi. Nega? Vatandan chiqib ketganiga hali bir yil ham bo'lgani yo'q. Qolaversa, tili, dini, urf-udumi bir kelgan xalq orasida yashab turibdi. Shunga qaramasdan so'ngsiz bir ishtiyoq bilan Vatanini, ma'shuqasini qo'msaydi. O'zini g'arib, notavon sezadi. Rum (Kichik Osiyo, Istanbul) aro "musofir" bo'lishni "qazoro" (taqdir taqozosi) deb biladi. Maishatdan, yemoq-ichmoqdan kamchiligi yo'q (maishat bobida "bil kulli masrur"), g'ami shulki, yorining jamolidan ayrilgan («mahjur»), kecha-yu kunduz shuning g'amida yig'laydi. Falak uzra oh-fig'on chekib, ismini tildan qo'ymaydi. Nega? Shoir qaytib kelmas bo'lib ketayotganini, ona yurti, qadrdonlari bilan minba'd ko'risha bilmasligini his qildimi ekan? Axir u "sayohat orzusi" bilan yo'lga chiqqan edi-ku! Hamisha qaytish umidi bilan yashagan edi-ku! Lekin uning Vatanga sadoqatiga ham, muhabbatiga ham zarracha shubha bo'lishi mumkin emas. Qolaversa, bu yerdagi yorning ma'nosi keng. U Boburdagi kabi Vatan hamdir. Nihoyat, shoir o'zining sog'inch tuyg'ularini ifodalashda buyuk Navoiydagi ko'nglimizga o'rganib qolgan dilso'z satrlardan — "Nedur ahvoling, ey zori g'aribim, visolim davlatidin benasibim?" tazmin-iqtibos oladi. Shoir sabodan yori bo'sag'asini o'pib, sog'inchini yetkazishni o'tingach, oshnolari manzilidan darak beradi va 28 kishini nomma-nom keltiradi. Bular: Eshonxo'ja, Xo'jajon mufti, Ubaydullo maxdum, Jamolxon maxdum, Xonxo'ja eshon, Mahmudxo'ja eshon... ular orasida qadrdoni Hoji A'zamdan san'atkor do'sti Farzinxongacha, gap yeyishgan ulfatlari-yu "Mirzo aka"si singari oralarida nohaq gap qochib, uzrini aytmay ketgan "muhabbatpesha yaxshi oshno"larigacha bor. Furqatning sog'inchlari nihoyatda samimiy. Chunonchi, uning shayxantohurlik Mahmudxo'ja eshonga orziqishlari, shoirga shunchaki bir "oshno" emas, "ag'o"dek qadrdon bo'lib qolgan, "ko'p mehr-shafqatlar, ehsonu muruvva"»lar qilgan bir kishiga bo'lgan so'ngsiz sog'inch ishtiyoqlari ta'sirchan, yorqin berilgan. SHE'r Vatan haqidagi

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

tuganmas shavq va nihoyasiz intizorlik bilan yakunlanadi. Furqat Istanbulda ekan, Yunoniston (Gretsiya) va Bulg'oriyaga sayohatga borib keladi. Taassurotlarini she'rga ko'chirib, "Turkiston viloyatining gazetisi"ga yuboradi. Ular orasida Yunoniston safari paytida bir qizdan eshitgan hikoyasi bor. Bu asar kitobxonlar orasida "Yunon mulkida bir afsona" nomi bilan mashhur. O'sha yilning aprelida u Jiddada bo'ladi. May - iyun oylarida haj ziyoratini o'tkazib, yana Jiddaga qaytib keladi.

1892 yilning 25 avgustida Hindistonga yo'l olib, 10 sentyabrda Bombeyga yetib keladi, yaqin olti oy Hoji Ahmad degan hamshahrining uyida yashaydi, vatandoshlari bilan tanishadi. 1893 yilning 20 martida Kashmirga qarab safarga chiqadi, undan Tibet va Xo'tan orqali Yorkentga o'tadi. Shu tariqa, 1891 yilning bahorida Toshkentdan chiqqan shoir ikki yarim yillik safardan keyin 1893 yilning oktyabrida Yorkentga kelib, umrining oxirigacha shu yerda yashab qoladi. Shoir Qashqardagi Rusiya Musulmon idorasida kotib bo'lib ishlaydi. Ilmi nujum

(astronomiya), tabobat bilan shug'ullanadi. Toshboltuga yozilgan she'riy maktubida Xudo unga Nozimjon va Hokimjon ismli farzandlar berganini, ulardan ko'ngul uzub Vatanga qaytish qiyinligini tilga oladiki, bu uning umri oxirigacha Turkiston bilan aloqasini uzmagandligini ko'rsatadi. Shu jumladan, "Turkiston viloyatining gazetisi"ga ham muntazam maqola va she'rlar yozib turgan. Biroq nima sababdir, 1906 yildan keyin gazeta bilan aloqasi uziladi. Uning mazkur gazetadagi so'ngi maqolasi 1906 yil fevralda bosilgan. Garchi maqola so'ngida "baqiyasi (davomi) bor" deb qo'yilgan bo'lsa-da, davomi bosilmagan. Shuningdek, u vafot etganida ham gazeta 20 yil hamkorlik qilgan muallif haqida lom-mim demadi. Bu hol Furqat bilan uni bu tomonlarga jo'natib yuborgan chor ma'muriyati orasida keskin bir gap o'tmaganmikan, degan mulohaza uyg'otadi. U 1909 yili 50 yoshida vafot etdi.

Shoir lirik merosining salmoqli qismi g'azallar bo'lib, ularning soni 200 atrofida. Mavzui, qisqa qilib aytganda, Odam va Olam, ularning o'zaro munosabati haqida. Furqat lirik janrning deyarli barcha - g'azal, musamman, tarji'band, masnaviy, qasida, qit'a, fard kabi turlarida muvaffaqiyat bilan qalam tebratdi. Furqat she'riyatda: birinchi navbatda Navoiy va Fuzuliyni o'ziga ustoz bildi. Ko'proq shulardan ilhom oldi. Goho bu ilhom mavzu va ohang uyg'unligi darajasiga ko'tariladi. Masalan, Navoiyning mashhur bir tarji'bandi bor: so'nggi bandi «Nechuk may bila bo'lmasin ulfatim» satri bilan boshlanadi. SHoir bu sirli dunyo qarshisida hayratdan lol qolganligini, quyosh u yoqda tursin, hatto bir zarraning dam mohiyatini anglab yetolmaganini, shu jumladan, insonning dunyoga kelmagi va ketmigi ham uning uchun mutlaqo qorong'u qolganini, bu ishda na u umid qilgan ilm, na taqvoyu toat, na jamoa bilan suhbatlar, na shayxi murshid, na tabibi hoziq yordam bera olganini, hech biri uning mushkulini hal qila olmaganini iztirob bilan aytar va band «Xarobat aro kirdim oshufta hol, May istarga ilgimda sing'on safol»,—bayti bilan yakunlanar edi. Furqatning xonandalar tomonidan sevib aytiladigan «Ko'ngul dardiga topmay boraman hargiz davo istab» misrasi bilan boshlanadigan g'azali ruhan shu tarji'bandga g'oyat yaqin. Bu yerda shoir «ko'ngil dardiga davo» istaydi. U ham «shayxlar

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

ostonig'a» bosh uradi, «zohid ayog'iga» o'zini tashlaydi, «yaxshilar» etagidan tutadi, «begonalar»ni oshino qiladi, lekin hech biridan najot topa olmaydi.

Surmadin ko'zlar qaro, qo'llar xinodin lolarang,
G'ozadin yuzlarda tobu o'smadin qoshlar tarang,-

matla'li mashhur g'azalining birinchi satri Fuzuliydan tazmin sifatida olingan. Umuman, Furqat mumtoz adabiyotimizning sir-sinoati bilan yaxshi tanish. U yor tasvirini chizar ekan yoxud oshiqning quvonchu iztiroblarini ifoda qilar ekan, she'riyatimizning boy obraz va timsollaridan unumli foydalanadi, ularni davom ettiradi. Mana qosh tasviri:

O'smalik qoshlarmu yo shamshir qondin zangliq?

(Fuzuliyda: Muqavvas qoshlaringki, vo'sma birla rang dutmishlar. Kilichlardurki qonlar to'kmak ila zang dutmishlar.)

Yuz va soch:

Yuz uza kokilmidur har sori pechu tob ila?
Ganji husnungmu yotur ikki ajdar ustida.

Yuz-husn xazinasi, yuz uzra tushgan ikki kokul-ikki ajdar. Afsonalarga ko'ra, xazinalarni ilonlar, ajdaholar qo'riqlagan. Ko'p ishlatilgan obrazlardan. Shoir tashbih, tanosub, talmeh kabi bir qator she'r san'atlaridan foydalanmoqda. Xuddi shu «Ustida» radifli g'azalidagi ko'zning ta'rifini ko'raylik:

Ikki jodu nargising solg'ay jahong'a fitnalar,
Bo'lmasa uryon qoshingdin ikki xanjar ustida.

Ko'z — nargis. Bu o'xshatish ilgaridan bor edi. Shoir «nargis»ga jodu (sehr) sifatini beryapti. Bu ham yangilik emas. Agar u ikki sehr nargisning tepasida yalangochlangan ikki xanjar (qosh) bo'lmaganida edi, ular olamga fitna sola olar edilar. Betakror husni ta'lil keltirilgan. SHoir qoshu ko'zlarni g'oyat nozik psixologik holatlar bilan bog'laydi.

«Ketkil ul yon!» - deb ishorat qilsa har gal qoshlaring,
«Kel beri!» - deb aylashur ohista iymo ko'zlaring.

Lirik g'azallarida Furqat buyuk salaflari an'alarini mu-nosib davom ettirdi, hatto ulardagi ayrim obrazlarni inja ma'-nolar bilan boyitdi, yangi pog'onaga ko'tardi. Masalan,

Navoiyning:

Nuqtai xoling nedin shirin labing ustidadur,
Nuqta chun ostin bo'lur har qaydakim yozilsa «lab», -

baytidagi obrazli tasvirni Furqat quyidagicha davom ettiradi:

«Nuqta lab ustida bejodur?» dedim. Aydi kulub:
«Sahv qilmish kotibi qudrat magar tahrirda?»

Ma'lumki, arab imlosida «lab» so'zi yozilganida «b»ning nuqtasi harfning pastki qismiga qo'yiladi. Ma'shuqaning xoli esa labining tepasida joylashgan. Hazrat Navoiyda ushbu obrazga oid so'z o'yini monolog tarzida berilgan bo'lsa, Furqatda bu dialog ko'rinishini olgan. U «Nuqta lab ustida bejodur?» deganidayoq hazrat Navoiy baytidagi ma'noni to'la ifodalay olgan. Bu

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

savolga ma'shuqa javobining berilishi esa obrazni yangi bir bosqichga yuksaltirgan. Yoxud Navoiy badiiyatining yuksak namunalaridan bo'lgan:

Quyoshdek chehra birla tiyra kulbam aylagach ravshan,

Menga titratma tushdi zarra yanglig' iztirob aylab, -

baytidagi quyosh va zarra obrazlari vositasida yaralgan betakror badiiy tasvirni Furqat tamomila yangicha, o'ziga xos yo'sinda tasvirleydiki, bu uning benazir salohiyati dalilidir:

Jomai zarkash kiyib ot o'ynatib chiqsang, nigor,

Bo'lmag'aymu zarradek xurshidi xovar beqaror.

Ya'ni, Furqat tasvirida mahbubaning aql bovar qilmaydigan husn-jozibasi qarshisida endi oshiqqina emas, Navoiy g'azalida unga teng qilingan quyoshning o'zi ham zarradek titroqqa tushadi.

Furqatning navbahor, bahor ayyomi haqidagi jo'shqin g'azallari allaqachon xalq mulkiga aylangan. Lekin bir qator she'rlari singari tabiat haqidagi bu xil g'azallari ham dononing xorligi-yu, nodonning azizligi haqidagi jamiyat qurilishiga oid gaplarga ulanib ketadi. Umuman olganda, unda insoniy qadr, millatning yuksak sha'ni haqida ham yaxshigina she'rlar bor. Shulardan biri «Bormasmiz» radifli g'azalidir.

Biz, istig'no eli, qichqirmag'on ma'vog'a bormasmiz,

Agar chandiki xirman aylasa dunyog'a bormasmiz, -

matla'i bilan boshlanadi she'r. Matla'ning ma'nosi, sodda qilib aytganda, chaqirilmagan joyga bormaymiz, degani. Lekin bu naqadar baland ohangda, jildiy va tantanavor aytilmoqda. Biz «istig'no eli» — izzatini biluvchi, diydasi to'q odamlarmiz, chaqirilmagan joyga bormaymiz. Mol-dunyogina emas, tasavvur qiling: olam sahrosida suvsiz tashna qoldik. Oddimizdan mavj urib yotgan daryo chiqib qoldi. Agar shu daryoga zarracha malol kelsa va buni bilsak, bormaymiz:

Agar lab tashna qolsak, filmasal sahroyi olamda,

Malolat zohir etsa, mavj uran daryog'a bormasmiz.

O'zbek milliy psixologiyasini belgilashda g'oyat xarakterli she'r. Milliy ruhni g'oyat va benihoya xalqona beruvchi bunday she'r Furqatdan oldin ham, keyin ham adabiyotimizda uchramaydi. Umuman, Furqat lirikasida boshqa hech bir shoir merosida uchramaydigan, kutilmagan lavhalar ko'p. Masalan, shoirning bir g'azalida lirik qahramon o'zining yor ishqiga nechog'li sodiq ekanligini quyidagicha dalillaydi:

Oshiqi sodiqlig'imga bovar aylarsanmu, yor,

Qozi muhrin bostirib, xat birla iqror aylasam.

Maqsud Shayxzoda ta'biri bilan aytanda: «Sevgi maktubiga qozi muhrini bostirish! Kutilmagan va g'ayrioddiy detal!»

Shoir lirikasida ham majoziy, ham haqiqiy ishq bilan bog'liq beqiyos namunalar mavjud. Boshqa mumtoz shoirlarimiz kabi Furqat ham majoziy ishqqa haqiqiy ishq yo'lidagi bir bosqich sifatida qaragan. Quyidagi bayt bunga dalil bo'la oladi:

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

Haqiqiy oshiq ersang, gulga nechuk nola aylarsan,
Xudog'a yig'lag'ilkim, gul emas faryodras, bulbul.

Ya'ni: «Ey bulbul, o'zingni haqiqiy oshiq deb hisoblasang, gulga emas, Xudoga nola qil. Chunki faryodras (faryodni tinglovchi, rahm qiluvchi) gul emas - Xudo». Demak, shoirning fikricha, modomiki haqiqiy ishq darajasiga ko'tarilmas ekan, majoziy ishq inson kamoloti uchun hech qanday naf keltirmaydi. Mazkur fikr baytda ramzlar vositasida, go'zal badiiy shakdda ifodalangan. Yoxud mana bu bayt mazmuniga e'tibor bering:

Jahon ahli hama begonadur rohi haqiqatda,
O'zungdin o'zga yo'qdur qo'l tutarg'a oshno, yo rab.

Furqat yana bir she'rida shunday yozadi:

Ey muhabbat ahli, ramzi ishq fahm aylay desang,
Yozilan xuni jigardin, Furqat, ash'oring'a boq.

E'tibor berilsa, shoir ishq ramzini fahm etish xususida bahs yuritmoqda. Xuddi shu jihatdan uning:

Loladek jamolingni bir yo'li qo'rub zohid,
Necha yilg'i zuhdidin dog' o'lub pushaymondur, -

kabi misralarini sharhlaganda ramzlar, timsollar mohiyatini anglash, shundan keyingina bir xulosaga kelish maqsadga muvofiqdir. SHoir odamlarni ikki toifaga bo'ladi: ahli Haq va ahli dunyo. Uning fikricha, «sorig' oltin kasrati», ya'ni dunyo matohini ko'paytirishga bo'lgan intilish ko'ngilni qoraytiradi:

Sorig' oltin kasrati ko'ngulni aylaydur qaro,
Chunki safro bo'lsa g'olib o'zga savdo tortadur.

Ahli dunyo - dunyo matohiga ko'ngil qo'yganlar o'z manfaatlari yo'lida har qanday muqaddas tuyg'uni qurbon qilishlari mumkin. Chunki dunyo sarvatiga erishmoq — ularning bosh muddaolari. Shu bois bundaylardan yiroq bo'lmoq kerak:

Ahli dunyo suhbatlari ichra sharobi nobdin
It yaloqi ichra ichgan qip-qizil qon yaxshiroq.

It - vafo timsoli. Ahli dunyodan ko'ra it ham afzalroq. Chun-ki u vafo ahlidan. Dunyoparastlarni shunchalik malomat qilgan shoir muhabbat ahlini ulug'laydi. Ularga yor bo'lish saodat kaliti ekanligini alohida ta'kidlaydi:

Bir nafas ham bo'lmag'il bedardlarg'a hamnishin,
Qayda bir ahli muhabbat bo'lsa anga yor bo'l.

Furqat - milliy ma'naviyatimizning eng zabardast siymalaridan biri. Uning serqirra ijodiy faoliyati millat yoshlarining barkamol shaxslar bo'lib voyaga yetishida, shubhasiz, muhim ahamiyatga ega. Binobarin, furqatshunoslikning bugungi kungacha qo'lga kiritgan yutuqlari shoir merosining hamma zamonlar va davrlar uchun birday ahamiyatli, qadrligi ekanligi to'g'risidagi muhim va haqqoniy xulosaga olib keladi.

**ZAMONAVIY TA'LIM STRATEGIYALARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
2026-yil 30-aprel

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. -T.: O'qituvchi, 2005.
2. O'zbek adabiyoti tarixi, 5-jildlik, 4-5 - jildlar. – T.: Fan, 1977
3. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. – T.: O'zMU nashriyoti, T.2. 2003.
4. SirojiddinovSh. O'zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmalari. – T.: Yangi asr avlodi, 2011.
5. Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild. - T.: Ma'naviyat, 2000.
6. SHarq mumtoz poetikasi H.Boltaboev talqinida. – T.: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2008.
7. Qosimov B., Dolimov U. Ma'rifat darg'alari. - T.: O'qituvchi, 1990.
8. O'zbek milliy uyg'onish adabiyotiga materiallar. - T.: Universitet, 2004.
9. Karimov G'.O'zbek adabiyoti tarixi. 3-kitob. –T., 1987.
10. **Ta'limning elektron resurslari:** 1. [www. tdpu. Uz](http://www.tdpu.uz) 2. www. pedagog. Uz 3. www. ziyonet. Uz 4. www. edu. Uz 5. [www.o'zbek adabiyoti. com](http://www.o'zbekadabiyoti.com) 6. www. ziyo.uz